

Saksbehandler: Hans Arne Akerø

Referanser:

Saksdokumenter:

Dok.dato	Tittel	Dok.ID
14.09.2010	Hovedgudstjenesten saksfremlegg til KR September 2010	54145
14.09.2010	Ordning for hovedgudstjenesten. Til KR september 2010	54146
14.09.2010	Orientering om høringen	54153

Forslag til ny ordning for hovedgudstjenesten

<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=55496>

Høringsdokumentene

<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=62540>

Gudstjenestereformen - Hovedgudstjenesten - Hoveddokument

Sammendrag

Høsten 2003 gjorde Kirkerådet vedtak om å åpne opp for en gudstjenestereform, etter at Ungdommens kirkemøte samme år hadde gjort et vedtak med henstilling om fornyelse av høymessen. Allerede i 1990 hadde Kirkemøtet erkjent reformbehovet i en hilsen til menighetene hvor gudstjenesten ble betegnet som "livets fest" og hvor menighetene ble oppmuntret til å fornye gudstjenestelivet. Kirkerådet fulgte opp dette ved å godkjenne en rekke liturgiske forsøkssaker, som mange menigheter tok i bruk. Ønsket om gudstjenestefornyelse hadde altså modnet i kirkelige organer i flere år og nye forsøk var igangsatt i menigheter.

Reform av høymessen ble også drøftet på *Kirkemøtet* i 2003 og samtalen viste stor oppslutning om dette. Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) fikk i 2004 oppdraget med å lede arbeidet med reformen og la i 2008 fram et forslag til ny ordning for hovedgudstjenesten i Den norske kirke. Forslaget av 2008 innebar ikke bare en revisjon av de liturgiske tekster og ordninger, men først og fremst en endring i hvordan gudstjenestelivet i menigheten skulle foregå. Denne endringen ble uttrykt i de tre begrepene stedegngjøring,

involvering og fleksibilitet. Menighetsrådet skulle også tilføres en betydelig større grad av myndighet til å forme sin egen, lokale gudstjeneste. Samtidig ble det tidlig klart at den langsiktige økumeniske tendens som lenge har preget gudstjenestelivet i Den norske kirke, skulle videreføres.

Over 100 menigheter utprøvde forslaget og gav innspill til det liturgiske arbeidet, slik at prosessen i stor grad ble åpen og erfaringsbasert, og i mindre grad preget av større utredningsarbeid. Høsten 2009 skjedde en omfattende høring om forslagene til hovedgudstjeneste og ny dåpsliturgi. Høringssvarene ble bearbeidet bl.a. i samarbeid med et høringsutvalg og videre i to konsultasjoner med biskopene. Dette gav grunnlag for en rekke endringer av Forslaget 2008 i form av en viss innstramning i antall alternativer på sentrale steder i liturgien, språklige bearbeidinger og nye tekstforslag. Ønsket om i større grad å gjenkjenne en felles liturgi i alle menigheter i Den norske kirke kom også sterkt til uttrykk i høringen. Dessuten ble det grunnleggende gudstjenesteperspektivet sammenfattet i uttrykket "Sammen for Guds ansikt".

Kirkerådet behandlet reviderte forslag til Ordning for hovedgudstjeneste både i mars og i mai 2010. Deretter ble Kirkerådets forslag oversendt Bispemøtet juni 2010 for læremessig behandling. De aller fleste endringsforslag fra Bispemøtet er innarbeidet i det fremlagte forslag. Etter Bispemøtets behandling ble ordningen behandlet på Kirkerådet i september 2010, der den tekst ble vedtatt som nå fremmes for Kirkemøtet 2010.

Forslag til vedtak

1. Kirkerådet vedtar det fremlagte forslag til Ordning for hovedgudstjeneste, med de endringer som fremkom i møtet..
2. Kirkerådet oversender forslaget til behandling på Kirkemøtet 2010.

Saksorientering

1. Saksfremstillingens inndeling

Her gis en innholdsfortegnelse over hoveddelene av denne saksfremstilling:

2. Til saksbehandlingen (se s. 3)

Først klargjøres hva som legges fram til behandling i Kirkemøtet 2010, og hvilke elementer i den nye Ordning for hovedgudstjeneste som *ikke* inngår i Kirkerådets behandling på dette tidspunkt.

3. En gudstjenestevisjon: "...liv fra kilder utenfor oss selv" (se s. 4).

Her gis det noen grunnleggende perspektiver på hva gudstjeneste er.

4. Forslaget 2008 og høringen om denne (se s 5)

I punkt 4 gis det en kortfattet orientering om noen grunnideer ved Forslaget 2008 og høringen om denne.

5 Endringer - sett i forhold til gjeldende liturgi fra 1977 (se s.9)

Her gis en kort sammenfatning av de endringer som det fremlagte forslaget (2010) vil gi – sett i forhold til dagens liturgi (1977).

6. Hovedtrekk i det fremlagte forslaget (se s.10)

I dette avsnittet drøftes noen hovedproblemstillinger i det tidligere Forslaget og i høringen og de konsekvenser som er trukket av dette i det fremlagte, reviderte forslaget.

7. Enkeltspørsmål i det fremlagte forslaget (se s.18)

Her vil enkeltspørsmål i det reviderte forslaget bli kommentert og de ulike synspunkt begrunnet, slik at Kirkerådet kan ta stilling til de valg som må tas i det nye forslaget.

8.Økonomiske og administrative konsekvenser (se s. 28)

2. Til saksbehandlingen

Hoveddokumentet i denne saken er det vedlagte, reviderte forslaget til ny Ordning for hovedgudstjeneste. Dette dokumentet må ses i sammenheng med de andre liturgisakene som er fremmet for KM 2010 til behandling. Disse både utfyller og setter preg på hovedgudstjenesten. Det gjelder følgende saker:

Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten

Alminnelige bestemmelser for dåp

Ordning for dåp i hovedgudstjenesten
Tekstboken
Liturgiske farger
Orientering om Liturgisk musikk
Orientering om Ny salmebok

Til Kirkemøtet 2011 vil det i tillegg foreligge følgende dokumenter:

1. Liturgisk inventar og utstyr .

2. Veiledninger til hovedgudstjenesten for menighetene med tanke på utforming av *lokal grunnordning* og av hvordan den enkelte gudstjeneste best kan planlegges og gjennomføres i sine enkelte ledd. I Ordning for hovedgudstjeneste vises det i rubrikker (=rød skrift) ofte til Veiledningen, hvor spørsmålet om ulike måter liturgien kan utføres på vil bli drøftet. Veiledningene vil være til orientering for Kirkemøtet.

3. Innledningstekst av oppbyggelig og inspirerende karakter som kan skape forståelse for hva gudstjeneste er og for reformens hovedidéer og den tradisjon menighetene inngår i. Teksten vil være til orientering for Kirkemøtet.

Det foreslås at Ordning for hovedgudstjenesten trer i kraft fra 1. søndag i advent 2011 (27. november 2011).

Det foreslås at bestemmelsene gjelder til utelukkende bruk fra 1. søndag i advent 2012 (2. desember 2012).

Det foreslås at ordningen evalueres etter 3-6 år.

3. En gudstjenestevisjon: ”..liv fra kilder utenfor oss selv”.

Hver søndag i to tusen år har kristne samlet seg for å møte Gud og feire at Jesus stod opp fra de døde og seiret over syndens og dødens makt. Søndagens gudstjeneste er selve pulsslaget i kirkens liv. Den treenige Gud , Faderen, Sønnen og Den hellige ånd, kaller oss sammen, kommer oss i møte, taler til oss og tjener oss. Slik blir gudstjenesten også vårt svar på Guds nærvær og nåde, et svar som har bønner og lovsangen som sitt grunnpreg.

Derfor er det med forventning vi får be: ”kom til oss, Gud, og gi oss liv fra kilder utenfor oss selv” (Norsk salmebok nr 710). Disse kilder får vi, etter Jesu ord og løfte, tilgang til når vi samles i hans navn. Det er ord og sakrament, det vi kaller nådens midler.

Gudstjeneste feirer vi ”sammen for Guds ansikt”. Her skapes et fellesskap av troende som til alle tider og på alle steder tilber og tjener den Gud som holder himmel og jord i sine hender. I gudstjenesten skjer uendelig mye mer enn det vi kan sanse med våre øyne. Her gjelder det å oppdage det usynlige i det synlige. Når vi feirer nattverd, synger vi ”sammen med din menighet i himmelen og på jorden”. Intet mindre. Slik blir det tydelig at gudstjenestens primære adressat er Gud, og at vi trer fram for Gud på vegne av alt det skapte.

Dette fellesskap på tvers av tider og steder får vi delta i som mennesker med ulike forutsetninger og ulike behov. Derfor må visjonen være: En gudstjeneste for alle. Dette betyr at det må legges til rette for at alle kan delta ut fra sine forutsetninger.

Er dette virkelig mulig, kan en spørre. Det finnes så ulike behov og ønsker om hvordan gudstjenesten skal være. Likevel er dette uoppgivelig: I menighetens gudstjenester skal den enkelte få gjenkjenne sitt liv og gi seg hen med sitt liv til Gud. Gudstjenestens språk må derfor hele tiden fornyes. Det er når mennesker i tro tar imot Guds nærvær i ord og sakrament at Guds tjeneste for oss blir til menighetens tjeneste for Gud.

Enhver kirke som innfører en gudstjenestereform må først av alt bekjenne seg til sitt opphav. Å reformere kan ofte bety å *vende tilbake* til noe som har vært glemt, men som viser seg å være friskt og levende. Å reformere betyr også å *vende seg fremover* og søke etter nye samtidsuttrykk. Begge disse vendingene ligger til grunn for gudstjenestereformen. Vi ønsker å bevare og å fornye, hente inn uttrykk fra andre tider og andre deler av Guds kirke på jord, og fra vårt sted og egen tradisjon. Vi orienterer oss ut fra Den hellige skrift, som med reformen slipper til i et enda rikere omfang enn tidligere, men også ut fra samtiden i bønner, sang, musikk og andre uttrykk.

Det dristigste ved denne reformen er de impulser den gir til involvering og stedegengjøring av gudstjenestelivet, og den utvidede avgjørelsesmyndighet som de ulike alternativene i ordningen gir den lokale menighet. Reformens kjerneord er *stedegenhet*, *involvering* og *fleksibilitet*. *Stedegenhet* betyr at evangeliet skal slå rot på stedet og farges av dette jordsmonn. *Involvering* betyr deltakelse av barn, unge og voksne i forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten, men først og fremst alles involvering i bønn, akklamasjon, aktiv lytting, sang og stillhet. *Fleksibilitet* er nødvendig for at de to første kjerneordene kan bli realisert.

Den nye myndighet menigheten får til å fastsette en *lokal grunnordning* for gudstjenestelivet, forutsetter økt kunnskap, forpliktelse på gudstjenestefellesskapet, vilje til samarbeid og en ny fortrolighet med gudstjenesten. Det felles utgangspunktet er at vi her er ”sammen for Guds ansikt”, hvor vi henter ”liv fra kilder utenfor oss selv”.

4. Forslaget 2008 og høringen om dette

A. Forslaget 2008

Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) fikk oppdraget med reform av kirkens gudstjenesteliv i 2004. Samme år ble det også opprettet fem underutvalg for ulike deler av reformen. NFGs medlemmer ble fordelt på disse fem underutvalgene, som også fikk eksterne medlemmer. Underutvalgene hadde disse oppgavene:

1. Underutvalg for gudstjenestens inngang, utgang og forbønn
2. Underutvalg for Ordet
3. Underutvalg for dåpen
4. Underutvalg for nattverden

5. Underutvalg for salmene

Arbeidet kom for alvor i gang i januar 2005. Underutvalgene fikk anledning til å henvende seg til noen responsmenigheter underveis; særlig Underutvalg 3 gjorde seg bruk av dette. Utvalgene stod i rapport med NFG gjennom prosessen, leverte delinnstillinger og fikk tilbakemelding på dette.

I tillegg til de fem underutvalgene har reformen omfattet Kirkerådets musikkutvalg (KMU), som arbeidet med den liturgiske musikken.

Tre hovedproblemstillinger ble lagt fram for Kirkemøtet: Hovedprinsippet for ny tekstbok ble lagt fram for vedtak i KM, mens spørsmålet om ny salmebok og prinsippene for inkluderende språk, ble lagt frem til orientering. Våren 2008 ble arbeidet i NFG og underutvalgene fullført og lagt fram for Kirkerådet i juni 2008. Kirkerådet vedtok at alt materiale, unntatt forslag til dåpsliturgi, skulle trykkes og sendes til høring. Dåpsliturgien ble først sendt ut etter ny behandling i september 2008.

Det *Forslag til ny ordning for hovedgudstjenesten i Den norske kirke* som ble sendt menigheter til utprøving i 2008 – heretter kalt Forslaget 2008 - (Eide Forlag), er selve utgangspunktet for det reviderte forslaget som nå er lagt fram for Kirkemøtet 2010 (Forslaget 2010). I Høringsdokumentet som Kirkerådet sendte ut til høringsinstansene forklares de grunnleggende momenter som har vært styrende for Nemnd for Gudstjenesteliv (NFG) sitt arbeid fram til Forslaget 2008.

- Begrepet møtested som en grunnleggende definisjon på gudstjenesten som fenomen.
- Vektlegging av gudstjeneste som en handling vi gjør sammen.
- En vektlegging av kirkens to grunn-nivå, det universelle og det lokale, og hvilke konsekvenser det har for gudstjenestelivet.
- Begrepet *Ordo* som beskrivelse av den felles grunnstruktur som legges til grunn som normerende for gudstjenesten.
- Endret målsetting for gudstjenesteordningen, fra en ordning som stort sett er lik for hele landet til en ordning der lokalmenigheten styrer mer hvilken ordning man vil ha, på grunnlag av *Ordo*.
- En vekt på at gudstjenesten skal være tilgjengelig for mennesker med ulike forutsetninger, fysisk, aldersmessig eller på annen måte, uttrykt i begrepet ”gudstjeneste for alle”.
- Et språk i liturgiske tekster som er inkluderende, både i talen om Gud og i erkjennelsen av at mennesker har ulike livserfaringer.
- Bevisstgjøring på bruken av kirkerommet og samspillet mellom rommet og den liturgiske handling. (Høringsdokument: Reform av kirkens gudstjenesteliv. Høringsbrev, Eide Forlag, s. 17).

I Høringsdokumentet understrekes at Forslaget 2008 inneholder ikke én, men to reformer, som langt på vei er uavhengige av hverandre: Forslag til nytt liturgimateriale – og forslag til å flytte ansvaret for utformingen av den konkrete liturgien fra sentrale instanser til

lokalt nivå, altså soknet. Denne siste reformen beskrives som den mest radikale i forhold til tidligere praksis. Det medfører at man langt på vei går bort fra målsetningen om en felles gudstjenesteordning for hele kirken og i stedet anerkjenner rikdommen i at gudstjenestelivet blir mangfoldig, og at hver enkelt lokalmenighet kan finne fram til ulike typer særtrekk. Dette er et svar på kritikken om at høymessen er for rigid, og dermed hindrer lokal kreativitet. Samtidig er dette en oppdatering i forhold til mange av våre søsterkirker, hvor prinsippet om lokalmenighetens frihet til å ordne gudstjenesten, har vært gjennomført i en årrekke. I tillegg er forslaget også en tilnærming til det som allerede er praksis i mange menigheter, hvor det har skjedd en tiltagende eksperimentering på siden av ordningene (Høringsdokumentet, s. 25).

Dette betyr likevel ikke at det skal være en absolutt frihet til å utforme gudstjenesten. De lokale ordninger som vedtas, må være innenfor rammen av *Ordo* (lat. Ordning, struktur). Dette er et grunnmønster for gudstjenesten, som ligger fast og som inneholder følgende:

1. Samling
2. Ordet
3. Forbønn
4. Måltid
5. Sendelse

Dette *Ordo* står altså for en felles og universell gudstjenestelig struktur, men også for tradisjon, arv eller overlevering, for ”den måten det er vanlig å feire gudstjeneste på.” Det ble også beskrevet som et rammeverk eller skjelett for gudstjenesten (Forslaget 2008, s 15).

Det vises til de anførte to dokumentene (Høringsdokumentet og Forslaget 2008) for en mer utførlig fremstilling av Forslaget 2008 og dens bærende ideer.

B. Høringen om Forslaget 2008

Den brede høringen om Forslaget 2008 som fant sted høsten 2009, har også fått avgjørende betydning for det forslaget til ordning som nå legges fram (Forslag 2010).

For en mer fullstendig sammenfatning av høringen av Forslaget til hovedgudstjeneste vises til den skriftlige orientering som ble gitt på Kirkemøtet høsten 2009. I denne orientering trekkes det fram at høringen gir bred støtte til den grunnleggende visjon som er lagt for gudstjenesten, men det er også en rekke kritiske vurderinger av hvorvidt Forslaget 2008 preges av disse visjonene. Beskrivelsen av gudstjenesten er bl.a. i for stor grad antroposentrisk (menneskeorientert) og møtet med den hellige Gud er for sterkt nedtonet. Følgende punkter ble også trukket fram:

- Skapelsesteologiske motiver styrkes på bekostning av frelsesteologiske motiver.
- Kjerneverdier får god støtte (fleksibilitet, involvering og stedegengjørelse), men disse ønskes bedre balansert i forhold til gjenkjennelighet med mer. Særlig anses

- fleksibiliteten, altså de mange valgmulighetene, å være for stor og kan gjøre deltakerne fremmed for gudstjenesten.
- Idealet om at liturgen skal forrette nattverd ”vendt mot folket” (lat. *versus populum*) og ønsket om at det skal settes inn et fremskutt alterbord, ble kritisert av flere for å ikke ta tilstrekkelig hensyn til de ulike kirkeroms egenart.
 - Mange forsøksmenigheter mener det er ressurskrevende å følge forslagets metodikk, og samtidigheten i store reformer er krevende.
 - Tekstene er av variabel kvalitet, både innholdsmessig og språklig. Blant annet må det tydeliggjøres hva samlingsbønn skal være.
 - Særlig i inngangsord og nattverdliturgi er det kjønnsinkluderende språket problematisk ved at benevnelsene på Gud blir uklare eller fattige på innhold.
 - Kollektbønner (dagens bønn) etterlyses.
 - Innledningstekstene og rubrikkene i liturgiteksten bør gås grundig igjennom og nyskrives.
 - Avgjørelsesmyndigheten må tydeliggjøres.

I den videre behandlingen av høringen til Forslaget 2008 rådførte Kirkerådet seg med høringsutvalg, som drøftet høringssvarene og ut fra dette ga en rekke anbefalinger for det videre arbeid med hovedgudstjenesten, tekstboken og den liturgiske musikken. Det ble tidlig utarbeidet utførlige sammendrag av høringene, som er tilgjengelige, og innhentet eksterne bidrag fra en rekke faglig kompetente personer til å lage nye tekstforslag og til å forbedre språk og innhold. Det ble også avholdt to dagskonsultasjoner med biskopene i arbeidsprosessen. I prosessen ble det vært arbeidet med begge målformer parallelt.

De hovedendringer som er gjort i forhold til *Forslaget fra 2008* kan sammenfattes i følgende punkter:

- Det *teosentriske* perspektivet (Guds-orientering) i Forslaget er tydeligere understreket og kan sammenfattes i grunnsetningen: ”Sammen for Guds ansikt”.
- Det er foretatt begrensninger i antall alternativer og en innholdsmessig og språklig kvalitetssikring av bønner og tekster.
- Syndsbekjennelsen kan nå legges enten til innledningsdelen eller i forkant av forbønnen.
- Gudstjenestereformens kjerneverdier *stedegenhet*, *involvering* og *fleksibilitet* er videreført, men balanseres i større grad i spenningsfeltet mellom tradisjon og fornyelse.
- Forslagets bestemmelser om når menigheten skal stå og sitte er endret til å være mer i tråd med dagens praksis.
- Det er foretatt endringer i tekstformen i flere faste liturgiske ledd.
- Forslagets prioritering av fremskutt alter og av liturgens plassering bak alteret med bønneretning *vendt mot folket* (lat. *versus populum*) er endret til en større likeverdighet med liturgens plassering foran alteret med bønneretning *vendt mot øst* (lat. *ad orientem*).
- Påkallelse av Ånden over menigheten og nattverdgvarene (gr. *epiklese*) er videreført fra Forslaget, men denne bønneretningen er i tråd med vestkirkens tradisjon plassert foran innstiftelsesordene.

Tekstformen ”Du Guds lam som bærer verdens synder” er i tråd med Bispemøtets vedtak endret til ”Du Guds lam som bar all verdens synder”.

5. Endringer – sett i forhold til gjeldende liturgi fra 1977:

Hva er de konkrete endringene i det fremlagte forslaget i forhold til *gjeldende liturgi av 1977*? Kort sagt kan kanskje de mest konkrete og i øyenfallende endringene være:

A. Før gudstjenesten starter, gis informasjon om dagens gudstjeneste. Det avsluttes med en oppfordring til å være stille for Gud. Deretter følger de 3 klokkeslagene som innleder gudstjenesten. Liturgens intimasjon etter liturgens inngangsord faller dermed bort.

B. Gudstjenesten får et nytt ledd med en obligatorisk ”samlingsbønn”, som bes av en medliturg etter liturgens inngangsord. (jfr. tidligere ”klokkerbønn før inngangssalme”).

C. Syndsbekjennelsen bes av alle – enten etter samlingsbønnen (og før kyrie) eller i forkant av forbønnen. Menigheten tar avgjørelse om plasseringen av syndsbekjennelsen.

D. Dagens bønn (kollektbønn) som bes av liturgen, kan utgå.

E. Dåp er lagt i etterkant av *gloria*-leddet (ledd 7).

F. Menigheten *sitter* under de to første tekstlesningene, men står under evangelielesningen. Menigheten står under første og siste salme, og sitter under andre salmer.

G. Evangeliet innledes og avsluttes med hallelujavers eller en kort salme og evangelieprosesjon kan benyttes.

H. Trosbekjennelsen fremsies etter prekenen, og ikke mellom skriftlesningene.

I. Forbønnsdelen utformes i større grad lokalt og ledes fortrinnsvis av en medliturg. Det legges opp til at frivillige i større grad kan utforme forbønner.

J. Menigheten kan delta i større grad med svar og akklamasjoner som ”amen” og faste enkeltsetninger i nattverddelen - og med kort stillhet.

K. Enkelte faste ord og setninger er endret, mye i tråd med ny bibeloversettelse.

L. Det er utarbeidet en rekke nye alternativer som menigheten kan velge mellom til samlingsbønn, syndsbekjennelse, forbønn – og det er utarbeidet flere nye alternative tekster for liturgen i nattverdbønnen.

M. Menigheten skal vedta en *lokal grunnordning* som gir større mulighet til å prege gudstjenestelivet ut fra lokale ønsker og behov, innenfor de mer fleksible rammer som den nye ordningen gir. Menigheten kan fastsette flere typer hovedgudstjenester med hver sitt særpreg.

N. I den nye Tekstboken inngår flere bibeltekster enn i dag, 3 tekstrekker i stedet for 2.

O. Gudstjenestereformen tilrettelegges i større grad for barns og unges deltakelse, i samsvar med Plan for trosopplæring.

P. Menigheten vil til sin liturgiske sang få et større utvalg av melodier og stilarter. En kan også variere hvilke melodier og musikk som brukes i de ulike typer gudstjeneste.

6. Hovedtrekk i det fremlagte forslaget

Her følger noen hovedtrekk og hovedsaker ved det forslaget som legges fram for Kirkemøtet 2010.

A. Hovedgudstjeneste. Denne fremlagte, reviderte ordningen gjelder "hovedgudstjenesten", som er identisk med "den forordnede gudstjenesten". Hovedgudstjeneste er i utgangspunktet et *kirkerettslig* begrep som omfatter alle gudstjenester på søn- og helligdager som biskopen har fastsatt skal feires i den enkelte menighet, enten disse holdes som fullstendig høymesse eller som forenklete hovedgudstjenester. Høymessen er hovedgudstjenesten i sin fullstendige form og danner utgangspunkt for andre hovedgudstjenester både med hensyn til struktur, liturgiske tekster og rubrikker (se Ordningen side 2).

I høringsprosessen har noen uttrykt ønske om flere fullt utskrevne ordninger for ulike typer hovedgudstjenester, slik det finnes i gjeldende Gudstjenestebok. Dette er ikke tatt til følge, ut fra særlig to hensyn:

- 1) I de ulike gudstjenestene som feires i den enkelte menighet skal både barn, unge og voksne kunne gjenkjenne og lære en felles struktur og felles, sentrale liturgiske tekster fra søndag til søndag.
- 2) Man ønsker ikke å binde de ulike menighetene til én bestemt måte å feire for eksempel familiegudstjeneste eller forenklet gudstjeneste med nattverd på. Mange menigheter har allerede satt sitt *stedegne* preg på sine ulike hovedgudstjenester, og denne fleksibiliteten ønsker man å ivareta. Den nye gudstjenesteordningen tilrettelegger forholdet mellom fasthet og variasjon på en litt annen måte enn i gjeldende liturgi.

I det fremlagte forslaget finnes kun noen *eksempler* på strukturer for andre hovedgudstjenester enn høymessen (se Ordningen side 17). I Ordningen danner *høymessen* utgangspunkt for de ulike hovedgudstjenestene, også de gudstjenester på søn- og helligdag som holdes uten nattverd og/eller uten enkelte andre gudstjenesteledd. Det forutsettes imidlertid at følgende ledd skal være med i alle hovedgudstjenester:

Salmer
inngangsort
syndsbekjennelse
tekstlesning (evangelium)
preken
trostbekjennelse
bønn
Fadervår
velsignelse

Dessuten skal det ”normalt feires nattverd i hovedgudstjenesten” (*Alminnelige bestemmelser, pkt C 2*).

I den fremlagte Ordning for hovedgudstjeneste inngår også veiledninger til særskilte dager i kirkeåret (s. 62-67). På lengre sikt kan det også utvikles utskrevne gudstjenester (eller særskilte veiledninger) til gudstjenestene i *den stille uke*, og eventuelt andre særskilte dager i kirkeåret. Dette kan eventuelt Nemnd for gudstjenesteliv arbeide videre med.

B. Sammen for Guds ansikt kan omtales som den grunnleggende relasjon som den innledende del, og gudstjenesten som helhet skal være preget av og formidle. Med dette har man tydeliggjort *det teosentriske perspektivet* i gudstjenesten som samling og møtested, noe mange høringsinstanser etterlyste i Forslaget fra 2008. Uttrykket *Sammen for Guds ansikt* gjenfinnes bl. a. i *samlingsbønnene*, som skal gi samlingen preg av hellig alvor og glad forventning.

C. Færre alternativer. Det er foretatt en *reduksjon* av mengden alternativer på samlingsbønner, syndsbekjennelser, menighetssvar, forbønner og på andre sentrale punkter, dette i tråd med høringen. 8 samlingsbønner, Nye bønner er også skrevet til erstatning for tidligere tekster. 7 syndsbekjennelser er nå tatt inn i selve ordningen. Menighetssvaret i nattverdliturgien etter innstiftelsesordene er redusert til ett og liturgens erklæring etter nattverdutdelingen har som eneste alternativ: ”[...] som han gav til soning for våre synder”. Muligheten til egenformulert nattverdbønn i alternativ F er også begrenset til hovedgudstjenester som er særlig tilpasset barn og unge, og til temagudstjenester. Den aronittiske velsignelsen (”Herren velsigne deg og bevare deg...”) skal alltid lyses når hovedgudstjenesten holdes som høymesse.

På tross av denne reduksjon av alternativer på enkelte punkter vil lokalmenighetene fortsatt ha reelle muligheter til å prege gudstjenesten gjennom valg av tekster og andre liturgiske elementer. Ordningen vil også dekke behovet for tekster til ulike gudstjenestetyper innenfor den lokale grunnordning som menighetene fastsetter.

Muligheten til kor- og instrumentalinnslag og til å ha flere salmer i gudstjenesten er også synliggjort.

Utfordringen som oppstår ved at (vikar-)prester og (vikar-) kantorer skal betjene menigheter med ulike lokale grunnordninger, vil fortsatt kunne by på utfordringer, men reduksjonen av alternativer vil bidra til å lette denne utfordring.

D. Kjerneverdiene. I det fremlagte forslaget fastholdes reformens tre kjerneverdier. Samtidig balanseres disse ved at de i større grad ses integrert i spenningsforholdet mellom *tradisjon* og *fornyelse*. Dette var også et viktig anliggende for Nemnd for gudstjenesteliv og Kirkerådet. Dessuten betraktes kjerneverdien *stedegenhet* som primær i forhold til *involvering* og *fleksibilitet*. Kjerneverdiene ses ikke lenger bare i forhold til kirken som *lokal* og *global* størrelse, men også som en *nasjonal* størrelse, noe som ikke ble fremhevet i Forslaget 2008.

I tråd med Forslaget 2008 (s. 17) understreket høringsutvalget at *involvering* ikke bare betyr en mer aktiv og representativ deltakelse av medliturger, men først og fremst tar sikte på alle gudstjenestedeltakernes involvering, bl.a. i form av menighetssvar, salmesang - og stillhet. Selv om mengden av alternativer i menighetssvarene nå er redusert, er dialogen mellom liturg/medliturg og menighet fortsatt et viktig trekk ved reformen og vil kunne gi et mer dynamisk preg på gudstjenesten. I nattverdliturgien er det foreslått at noen innarbeidede formuleringer nå *skal* fremsies av *menigheten* ("Kristus døde. Kristus stod opp. Kristus skal komme igjen,"), mens bønnesetningene "Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv" og "Styrk oss ved din Ånd til vitnesbyrd og tjeneste i verden" *kan* fremsies av menigheten (eller av Liturg eller medliturg).

E. Liturg og medliturg. I tråd med høringen er liturgens rolle som gudstjenesteleder tydeliggjort. Liturg (L) er en ordinert prest (for noen hovedgudstjenester kan det være en kateket), og denne er gudstjenestens leder (Alm.best. D3 og 4, jfr. Tjenesteordning for prester). Enkelte av liturgens oppgaver (L) kan utføres også av andre ordinerte prester, etter avtale med gudstjenesteleder.

Også medliturgens oppgaver er klarere definert. I gruppen medliturger (ML) inngår tekstlesere, forsangere, bønneledere og andre medvirkende. Der et gudstjenesteledd kan ledes enten av liturg eller medliturg, er dette presisert med betegnelsen (L/ML) eller (ML/L), hvor den som nevnes først har forrang (se Ordningen s. 1).

F. Barn og unge i gudstjenesten. Med Trosopplæringsreformen vil gudstjenestelivet i menighetene gjennomgå en betydelig endring og fornyelse. Barns og unges deltakelse skal ikke begrenses til egne, månedlige familie-gudstjenester, men vil prege gudstjenestelivet i sin helhet. I *Plan for trosopplæring Gud gir – vi deler* heter det:

"Denne planen anbefaler at ethvert tiltak i trosopplæringen skal ha tilknytning til menighetens gudstjenesteliv, enten i form av deltakelse i en gudstjeneste, eller ved at gudstjenestelige elementer inngår i undervisningssamværene. På denne måten bidrar trosopplæringens møtepunkt til å prege menighetens gudstjenesteliv ved at barn og unges plass i menighetens fellesskap blir tydeliggjort. Det vil variere fra tiltak til tiltak hvorvidt det inngår gudstjenester med for eksempel utdeling av fireårsbok eller presentasjon av

konfirmanter, eller om trosopplæring forankres i menighetens alminnelige gudstjenesteliv fra søndag til søndag” (side 29-30),

I det fremlagte forslag er det i samlingsbønner, syndsbekjennelse, forbønn og nattverdiliturgi med mer tatt med tekstvarianter som egner seg spesielt for barn og unge. I tillegg gis det mulighet til lokalt utformede bønner. Barn og unge kan også være medliturger (for eksempel ministranter) og ved denne representative funksjonen bidra til å integrere de yngre aldersgruppene så vel i høymesser som i familiegudstjenester.

G. Dagens bønn (kollektbønn). En betydelig endring er foretatt ved at man i samlingsdelen har tatt inn muligheten for kollektbønn, her kalt *dagens bønn*, ettersom mange høringsinstanser etterlyste en bønn som setter ord på dagens særpreg. Samlingsdelen inneholder nå *samlingsbønn*, som er obligatorisk, *syndsbekjennelse* (som er obligatorisk, men kan legges i forkant av forbønnen) og *løftesord* og *dagens bønn*, som begge er fakultative (valgfrie). Dette innebærer en endring av innledningsdelens dramaturgi i forhold til Forslaget. Samlingsdelen får dermed flere ledd, men kan samtidig ”avlaste” forbønnsdelen. Hvordan gudstjenestens innledningsdel skal utformes, er tematisert i Veiledningen.

Arbeidet med å utforme *Dagens bønn* til den enkelte søn- og helligdag kan først begynne når tekstrekkene er ferdigstilt, og kan derfor ikke behandles fullt ut i Kirkemøtet i 2010/2011. Som en forsøksordning kan slike nye bønner for 2. rekkes tekster utformes, slik at disse er klare til å bli tatt i bruk fra 1. søndag i advent 2011. Kirkemøtet 2010 bør ta stilling til Kirkerådets vedtak om å utarbeide dagens bønn.

H. Inkluderende språk. Hensynet til inkluderende språk i vid betydning, og til *kjønnsinkluderende språk*, er blitt videreført som et viktig prinsipp i reformen. Dette er en side ved målsetningen om *en gudstjeneste for alle*. Språket speiler den virkelighet det beskriver, og er i neste omgang med på å definere denne virkeligheten. Å bruke inkluderende språk har relevans på mange områder. Det gjelder kjønn, ulike aldre, minoritetsgrupper, mennesker med ulike etnisk og kulturell bakgrunn og mennesker med ulike former for funksjonsnedsettelse, og utviklingshemmede.

I Høringsdokumentet til Forslaget 2008 (s. 23) konkluderte man med at ”arbeidet med å finne et godt inkluderende språk kan ikke sies å være helt fullført”. Det samme kan antakelig sies om det fremlagte reviderte forslaget, slik det nå foreligger. Det videre arbeid med dette fram til advent 2011 vil særlig få sitt nedslag i arbeidet med nye kollektbønner (*dagens bønn*).

I de faste liturgiske (ordinarie-)leddene har en ikke ønsket å endre de gudsbetegnelser som inngår i disse tekstene, mens det er gjort endringer i andre deler av liturgien ut fra hensynet til *kjønnsinkluderende språk*. Det *kjønnsinkluderende språk* har ikke fått den konsekvens at begrepet *Herre* er tatt ut som betegnelse på Gud Skaperen eller på Kristus, da dette ville innebære et betydelig meningstap og være et brudd i forhold til bibelspråket og andre kirkesamfunns liturgiske språk.

Prinsippet om å innarbeide inkluderende språk i de liturgiske ordninger grunner seg på vedtak i Kirkemøtet (se sak KM 14/96 og 13/99). Når det gjelder den mest sensitive delen av et slikt program, nemlig gudsbildet og gudsbetegnelse, tenkte *Nemnd for gudstjenesteliv* (NFG), som stod bak Forslaget, at dette bør gjøres ved en utvidende metode. I dette ligger at en ikke bytter ut alle tradisjonelle begreper med kjønnsnøytrale termer, men supplerer og varierer tradisjonen. Når en i liturgispråket av og til velger kjønnsnøytrale termer, av og til maskuline navn og betegnelser og av og til feminine, øker en mangfoldet og dermed rikdommen i måten å tiltale og omtale Gud på. Både det bibelske grunnlag og impulser fra søsterkirkene motiverer dette.

Flere høringsinstanser etterlyste større grad av tydelighet i treenighetslæren ved noen gudsbetegnelse i Forslaget 2008. De har spurt om ordet *Gud* betegnet den treenige Gud eller første person i treenigheten. Et rikere og mer poetisk språk og et gjenkjennbart bibelspråk har også vært etterlyst. Ut fra dette er det nå på flere steder satt til ulike adjektiver foran ordet "Gud", der dette stod alene i Forslaget 2008. Ett av alternativene til inngangsord i Forslaget er også tatt ut. Det gjelder formuleringen "I den treenige Guds navn: Vår Skaper, Frigjører og Livgiver". Disse funksjonelle benevnelse på den treenige Gud har en ikke funnet tydelige nok, og særlig ikke på dette sted i gudstjenesten, ettersom inngangsordets poeng nettopp er å tydeliggjøre basis for gudstjenesten.

I reformen har en forsøkt å unngå det som kan oppleves som uheldige kombinasjoner av dominans og kjønn, som f. eks. "allmektige Fader". Dette uttrykk er i kirkeårsprefasjonene erstattet med uttrykket "evige Far".

I det fremtidige arbeidet med nye kollektbønner (*dagens bønn*) vil det gis gode muligheter for større variasjon av det bibelske mangfold i betegnelser og metaforer for Gud.

I. Stå eller sitte? I lys av høringen er det tidligere Forslagets bestemmelser om når menigheten skal stå eller sitte, endret. Det foreslås nå at menigheten står under inngangs- og utgangssalmen, under evangelielesningen, trosbekjennelsen, når man minnes de døde, under nattverdliturgien og velsignelsen. *Nasjonal gruppe for funksjonshemmede* i Kirkerådet har stilt seg kritisk til "om stadig reising i gudstjenesten vil virke inkluderende og oppleves som en gudstjeneste for alle". Og når personer omkring en sittende person står, er den sittende forhindret fra å se hva som skjer. I det reviderte forslaget er dette problemet noe redusert, men det er nødvendig med formuleringer i orienteringen om gudstjenesten som legitimerer at personer sitter når andre står.

J. Antall salmer. På ulike måter er antallet salmer styrket i forhold til Forslaget 2008, som hadde få obligatoriske steder for salmesang. Det er også gitt mulighet til å erstatte bibelsk salme med annen salme (eller med stillhet) mellom de to første lesningene, benytte salmevers eller en kort salme (eller en egnet korsang) i stedet for halleluja-omkvedet ved evangelielesningen. Videre er det gitt mulighet til en kort salme umiddelbart etter prekenen og satt inn en salme etter trosbekjennelsen som fast ledd (dersom ikke trosbekjennelsen synges). Også nattverdhandlingen starter med en salme.

K. Syndsbekjennelsen kan nå legges enten i innledningsdelen etter samlingsbønnen eller før forbønnen. Det tidligere Forslaget 2008 gav kun det siste alternativet og begrunnet dette med at innledningsdelen skulle uttrykke forventning og glede, og at syndsbekjennelsen på dette sted kunne bli en hindring for mange som kommer til gudstjenesten. Først etter at Ordet er forkynt som lov og evangelium, er det naturlig at syndsbekjennelsen lyder (jfr. Høringsdokumentet s. 30f).

Mot dette har det vært innvendt at syndsbekjennelsen inneholder et element av renselse og uttrykker reverens (ærbødighet) og møte med den hellige Gud, og hører derfor naturlig hjemme i den innledende delen av gudstjenesten. Det kan også være vanskelig å se en direkte tilknytning mellom syndsbekjennelsen og forbønnen. En innvending har også vært at Ordet og forkynnelsen har karakter av å være nådemiddel og formidler tilgivelse, og derfor bør lyde etter syndsbekjennelsen.

I høringsprosessen var prøvemenighetene overveiende positive til å legge syndsbekjennelsen i forkant av forbønnen, mens et knapt flertall av høringsinstansene var uenige i dette. Mange har derfor etterlyst muligheten til å legge syndsbekjennelsen i den innledende del, før *kyrie*. Når det nå er foreslått at menighetene avgjør om syndsbekjennelsen legges til innledningsdelen eller alternativt til forbønnsdelen, følger man en praksis som finnes bl.a. i våre søsterkirker i Sverige og Finland.

De foreslåtte syndsbekjennelsene innebærer også en endring i forhold til Forslaget med større fokus på menneskets grunn synd enn på å benevne ulike konkrete synder. Dette er også i tråd med høringen. Muligheten til *løftesord* etter syndsbekjennelsen har fått god oppslutning i høringen, enten som fast ordning eller som en valgfri ordning som gis en tydelig anbefaling.

L. Vendt mot folket eller vendt mot øst? Til spørsmålet om liturgen i nattverdbønnen bør stå bak alteret og vende seg ”mot folket” (lat. *versus populum*), eller bør stå på fremsiden av alteret og vende seg ”mot øst” (lat. *ad orientem*), foreslås at disse to bønneretningene i utgangspunktet betraktes som likeverdige liturgiske former. Den entydige prioritering av å vende seg ”mot folket”, som preget Forslaget 2008, er blitt endret ut fra ønsket om å ivareta både hensynet til det enkelte kirkeroms karakter og hensynet til det verdifulle ved den tradisjonsrike øst-orienteringen, som fortsatt ivaretas i våre gravskikker. Hos Augustin heter det: ”Når vi står opp for å be, vender vi oss til øst, der himmelen begynner. Og vi gjør dette, ikke fordi Gud er *der*, som om han hadde fjernet seg fra de andre himmelretningene på jorden – men heller for å hjelpe oss å huske å vende våre sinn mot en høyere orden, det er Gud”.

Det kan i denne sammenheng vises til Forslagets vedlegg til høringsbrev om gamle kirkerom (*Gamle kirkerom for ny liturgi. En utredning om det nye liturgiforslagets konsekvenser for kirkerommene*), et dokument som ble utarbeidet av NFG og Riksantikvaren i fellesskap. Her nevnes muligheten til en annen og alternativ måte å feire gudstjeneste på enn å innføre et fremskutt alter, slik mange prøvemenigheter har gjort. I en kirke med lang avstand fra menigheten opp til alteret, kan det ”være naturlig å la

fremste del av hovedskipet være det sentrale sted for ledelse av gudstjenesten. I så fall vil liturg bare forrette selve nattverdbønnen fra alteret,” heter det i dette dokument (side 10).

Det legges også til grunn at det kun skal være *ett alter* som er i bruk i gudstjenesten, for å uttrykke alteret som *Kristussymbol* og som et fokusert sted i kirkerommet og gudstjenesten. Dette betyr at en rekke menigheter bør velge mellom enten

1. å bruke hovedalteret, i alle fall under nattverdbønnen, uten noe fremskutt nattverdbord, men at liturg. (sammen med medliturg) leder gudstjenestens første del fra et sted fremst i hovedskipet.

eller

2. å bruke et fremskutt alter, men da *uten* å anvende hovedalteret (og ikke tenne alterlysene her) eller tilhørende alterring i gudstjenestefeiringen.

Liturgen bør heller ikke stå plassert ved alteret under praktisk talt hele gudstjenesten, noe 1977-liturgien også ville bort fra, da liturgen etter å ha sagt ordene: ”La oss høre Herrens ord” og fram til forbønnen, ikke skulle stå ved alteret.

De fleste henvisningene til det sted i rommet hvor de ulike gudstjenesteledd kan skje fra, er nå flyttet fra rubrikkene i selve ordningen, og drøftes i Veiledningen. Dermed åpnes det opp for å ta større hensyn til de mulighetene som ulike kirkebygg gir, noe som også var et viktig anliggende for NFG.

M. Utdelingsform ved nattverd. I Forslaget 2008 var den primære ordning at nattverd mottas *stående* nede i kirkerommet, mens den etablerte ordningen med å motta nattverd *knelende* på alterringen, var en alternativ mulighet (Forslaget 2008, s. 87). I Veiledningen vises det til at ”Utdeling i kirkerommet gjør måltidet lettere tilgjengelig for dem som av ulike grunner har vansker med atkomst til koret og har problemer med å knele. Erfaringen er at utdeling i kirkerommet gir større deltakelse enn utdeling ved alterringen” (Forslaget 2008, s. 54).

Denne utdelingsmåten (nede) i kirkerommet hvor nattverd gjestene mottar nattverd stående, kan skje ved *intinksjon* (neddypping), altså at den enkelte dypper nattverdbrodet i den felles vinkalken. Men den kan også skje ved at man bruker *særkalker*, slik at den enkelte mottar både brodet og vinen, slik også Forslaget 2008 presiserte (s.54). Å motta nattverd stående er altså ikke identisk med *intinksjon*, selv om disse vanligvis kombineres i praksis.

Alternativet til å motta nattverd stående, er å motta den knelende, hos oss som oftest ved alterringen. I høringen kommer det fram at det er ulike ønsker i menigheten, ved at noen ønsker å motta nattverd stående, mens andre foretrekker å motta nattverd knelende, som de opplever som en mer meditativ og høytidsfull mottakelse ved alterringen. Noen menigheter gir i dag mulighet til begge praksisformer i samme gudstjeneste.

I Gudstjenesteboken er ikke *intinksjon* omtalt i høymessen, og det å knele ved alterringen (eventuelt som kontinuerlig kommunion) er den eneste mottakelsesform som er beskrevet (Gudstjenesteboken (GB) Bind I, s 79-80). Kun i ordning for Felles nattverd på institusjon er muligheten for intinksjon omtalt (GB II, s 116). *Intinksjon* ved hovedgudstjeneste ble det gitt mulighet for i de Liturgiske forsøkssaker som ble fastsatt av Kirkerådet i mai 1995, men her begrenses bruken til ”særskilte anledninger – fortrinnsvis ved særlig store alterganger”. Det nevnes også i denne forbindelse at nattverd kan mottas stående, ”ved såkalte stasjoner”. ”Avgjørelse om bruk av *intinksjon* treffes etter forslag fra menighetens prest(er), vedtak i menighetsrådet og godkjenning av biskopen.”

Etter at dette ble vedtatt, har bruken av *intinksjon* økt sterkt og i mange menigheter er dette blitt den normale ordningen. *Intinksjon* er ikke lenger bare en ordning som brukes ved særskilte anledninger. Hovedgrunnen til denne praksis er at flere våger å gå fram til nattverd enn når brødet og vinen deles ut ved alterringen, mens menigheten kneler. Men kan det samme oppnås ved bruk av særkalker, når nattverd mottas stående?

I debatten om denne praksis har det vært reist kritiske spørsmål til bruken av *intinksjon*: Kan denne utdelingsform sies å ivareta innstiftelsesordenes formulering ”drikk alle av den”? Svekker den måltidskarakteren ved nattverden, forsterker den forskjellen mellom prest og menighet, er den pietetsfull nok osv? Også mer praktiske og estetiske sider ved denne praksis er det stilt spørsmål ved.

I det nye forslaget til *Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten* er prinsippet fra Forsøkssaker 1995 videreført. Her heter det:

Utdeling kan skje ved knefall ved alterringen (felles eller kontinuerlig) eller stående i andre deler i kirkerommet. Stående nattverd gjennomføres slik at hver kommunikant tar med en særkalk fra til utdelingsstedet og mottar vinen i denne. Normalt skal nattverddeltakerne motta både brød og vin til å spise og drikke. *Intinksjon* (dypping) kan benyttes ved særskilte anledninger. Bruk av *intinksjon* avgjøres av sokneprest i samråd med menighetsrådet. (Alm. Best. Pkt B 10)

I Veiledningen drøftes også spørsmålet om utdelingsmåte.

7. Enkeltspørsmål i det fremlagte forslaget

Pkt. 1. Forberedelse. Her følges Forslaget 2008, som gir mulighet til informasjon om dagens gudstjeneste før de 3 innledende klokkeslag og inngangssalme. Det skal tas inn en kort veiledning om hva denne informasjonen om dagens gudstjeneste kan inneholde. Dette skal ikke være ”kunngjøringer” om kommende arrangementer i menigheten. En kortfattet opplysning om søndagens preg skal eventuelt legges her, før gudstjenesten starter. I høringen har oppfordringen til stillhet fått svært gode tilbakemeldinger. Stillhet er også lagt inn som en mulighet andre steder i ordningen, og må romme også barn og andre som ikke så lett kan være stille.

Pkt 3. Inngangsort. Her finnes 3 inngangsort, som i gjeldende liturgi (1977). Den dialogiske karakter ved liturgien settes an her ved det enkle menighetssvaret ”amen”.

Pkt 4. Samlingsbønn. Flere høringsinstanser pekte på behovet for å tydeliggjøre hva en samlingsbønn er, da den syntes å skulle ivareta mange ulike funksjoner. Dette er utdypet i modellen for hvordan menigheten selv kan utforme egne samlingsbønner (se side 25). Antallet samlingsbønner er sterkt redusert i forhold til Forslaget 2008. Etersom mange prøvemenigheter har anvendt den gamle klokkerbønnen, er en nyrevidert utgave av denne inkludert, hvor det individuelle perspektivet etter hvert utvides mot fellesskapet. En kort versjon av denne er også tatt inn.

Pkt. 5. Syndsbekjennelse. Når det gjelder formuleringen i forslag nr. 1 til syndsbekjennelse (se side 24), har man drøftet spørsmålet om menigheten skal si ”Tilgi meg *min synd* for Jesu Kristi skyld” eller ”Tilgi meg *mine synder* for Jesus Kristi skyld”. Ved å velge entallsformen, samtidig som de ulike synder i tanker, ord, gjerninger og forsømmelser nevnes, får en fram at synden inneholder en dobbelthet ved både å kunne ses som én grunnsynd og mange enkeltsynder, slik også Bibelen omtaler den. 2. forslag til syndsbekjennelse er simpelthen en forkortet versjon av den første. I høringsprosessen har muligheten til en kort syndsbekjennelse vært etterlyst.

Det er foreslått 3 mulige innledningsord til syndsbekjennelsen, for at oppfordringen kan svare best mulig til de ulike syndsbekjennelsene, ikke minst med tanke på syndsbekjennelse ved familiegudstjeneste.

Pkt 6. Bønnerop. *Kyrie* (gr. *Herre*) regnes med blant de fem tradisjonelle ”ordinarie-leddene” i Romermessen, som er kjent også fra den musikalske formen *messe*, altså *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus* (med *Benedictus*) og *Agnus Dei*. I tillegg kommer *Fader vår*, *innstiftelsesordene* og den avsluttende *lovprisning*.

Det nytestamentlige grunnlaget for *kyrie* finnes i Matt 9,27; 15,22; 17,15; 20,29; Mark 10,47 og Luk 17,13; 18,38. Den gammeltestamentlige bakgrunn er Gudsnavnet, navnet over alle navn, som man ikke uttalte, men omskrev med *Adonaj*, min Herre. Denne betegnelsen blir helt sentral i den nytestamentlige kristologi (= lære om Kristus). Den viktigste teksten i denne sammenheng er den store Kristushymnen i Fil 2.

Her er noen aktuelle problemstillinger til dette gudstjenesteledet:

1. Skal vi fortsatt ha gresk tekst i dette liturgiske leddet?
2. Skal leddet oppfattes som kristologisk eller trinitarisk?
3. Skal leddet også ha en oversettelse? Hvilket ord skal brukes til oversettelse av *eleeo.*: miskunne, forbarme eller noe annet? I NT 2005 og i Forslaget er ”miskunne deg” blitt til ”forbarm deg”. I det fremlagte forslaget forelås å beholde ordet ”miskunne”, da miskunn er et rotnorsk ord, mens forbarme har mer rot i det tyske språk. Miskunne klinger også bedre, ikke minst på nynorsk og det er ikke mindre forståelig enn forbarme.

4. Hvilken verbalform skal brukes på nynorsk? Skal miskunna, som i dag, være direkte transitivt (miskunna oss) eller reflektivt med objektet innført med preposisjon (miskunna deg over oss)? Denne siste formen brukes i *Du Guds lam*.

Den greske teksten i *Kyrie*-leddet synes å stå sterkere enn noen gang i dagens liturgiske liv. Selv om leddet nok egentlig er å oppfatte som rettet mot Kristus, er det neppe grunn til å fravike vår lange tradisjon med en trinitarisk oversettelse. Et argument for dette er også all den musikk som foreligger med denne formen. I det fremlagte forslag er det i rubrikken dessuten åpnet for tekstlige variasjoner i kyrieleddet.

Pkt. 7. Lovsang Gloria. Det bibelske grunnlaget for dette leddet finnes i Luk 2,14. I Forslaget 2008 fulgte man bibeloversettelsen fra 2005 med formuleringen: ”blant mennesker som Gud har glede i.”

Av poetiske og rytmiske grunner virker det lite fristende å følge denne tekstformen. ”Har glede i” er et meget tvilsomt uttrykk knyttet til musikk. Det består av en troké (glede, tung-lett) + en lettstavelse (”i”), noe som i denne sammenheng likevel ikke blir en daktyl (tung-lett-lett). Det vil være vanskelig å unngå at ordet ”i” får betoning.

I det fremlagte forslag er uttrykket ”som har Guds velbehag” foretrukket, til tross for at ordet *velbehag* ikke er så vanlig lenger.

Pkt 8. Dagens bønn (kollektbønn). Denne er tenkt valgfri. Dessuten skal den i tråd med tradisjonen bes av liturgen (prest). Dagens bønn kan også på høytidsdager settes inn på samlingsbønnens plass og erstatte denne. Kirkemøtet 2010 bør ta stilling til om det skal startes opp et arbeid med å utvikle *dagens bønn*, slik Kirkerådet har foreslått.

Pkt. 9-12. Lesningene. Forslaget 2008 og høringsutvalget ønsket at rekkefølgen på lesningene ikke skal ombyttes, heller ikke når en gammeltestamentlig - eller ”epistel”-tekst er satt opp som særskilt prekentekest. I tråd med flere høringsinstanser og debatten om dette er rekkefølgen endret i det fremlagte forslaget slik at prekentekestens alltid leses til slutt. Grunnen til dette er ønsket om å knytte prekentekest og preken nærmere sammen, slik det også er i dagens ordning. Det er bedre pedagogisk sett å preke over den tekst som nettopp er lest. Dette hindrer ikke at en også kan vise til andre leste tekster i prekenen. Det fratar heller ikke evangelieteksten dens særstilling, ved at evangelieprosesjon og halleluja-omkved markerer lesningen av denne teksten som et høydepunkt i gudstjenesten.

Pkt. 14. Trosbekjennelsen. I høringen er det, særlig blant prøvemenighetene, god oppslutning om den nye plasseringen av trosbekjennelsen etter prekenen. Det er meningsfullt å svare på prekenen med den felles bekjennelse av troen. Mange etterlyser likevel valgfrihet på dette punkt, for å gi rom for solosang, salme eller stillhet ved noen anledninger. I rubrikken i det reviderte forslaget er det nå åpnet for at det umiddelbart etter prekenen kan gis tid til stillhet, kort salme eller meditativ instrumentalmusikk. Så skal trosbekjennelsen følge, og kan kun utelates her dersom det er dåp i gudstjenesten.

Pkt. 15. Salme

På dette punkt er det (i forhold til Forslaget 2008) satt inn salme, som imidlertid kan bortfalle om trosbekjennelsen synges.

Etter denne salmen har det i gjeldende liturgi vært sted for *kunngjøringer*. I det fremlagte forslag er det i tråd med Forslaget 2008 ikke satt inn kunngjøringer på noe bestemt sted i ordningen. Den informasjon som kan gis før gudstjenesten starter, etterfulgt av stille bønn (pkt 1) er kun ment å inneholde nødvendig informasjon om det som skal skje i denne gudstjenesten. I Veiledningen vil det i tråd med Forslaget 2008 nevnes at menighetens kunngjøringer kan skrives på gudstjenesteprogram, på plakat i våpenhuset, på menighetens hjemmeside og lignende. Menigheten må ta stilling til i hvilken form de ønsker kunngjøringer. Hvis den skal være en muntlig informasjon i rammen av gudstjenestene, som i dag, må man ta stilling til hvor den skal plasseres. Det kan være i forkant av forbønnen, i forkant av velsignelsen, etter de 3x3 bønneslagene til slutt eller på et annet passende sted.

Flere prøvemenigheter har strevd med å finne et godt alternativ til kunngjøringsleddet og noen legger det inn forbindelse med takkoffer og forbønn. Fordi kunngjøringer ofte tar for stor plass og kan bryte med liturgiens rytme, ble ikke dette leddet tatt inn i ordningen. Samtidig kan det argumenteres for at dette leddet har en legitim plass i gudstjenesten, om det gjennomtenkes liturgisk. Kunngjøringer har også vært nevnt som eksempel på stedegengjøring.

Pkt 16. Forbønn for kirken og verden. Den lokale, menighetsmessige forankring og utforming av forbønnsdelen fikk nærmest unison oppslutning i høringen og har heller ikke vært omdiskutert i den videre prosessen fram mot Kirkemøtet. I tråd med dette foreslås at menigheten kan strukturere sine egenformulerte bønner ut fra visse reformulerte temaområder og ulike forbønnsmodeller. I det fremlagte forslag finnes prioriterte eksempler på slike forbønner. Denne delen av gudstjenesten bør vies mye oppmerksomhet ved innføringen av reformen og vil forhåpentligvis inspirere mange menigheter, ikke minst de diakonale gruppene. I *Plan for diakoni* er sentrale deler av forbønnen tematisert, og det fremheves at "Før, under og etter en gudstjeneste gis det mange muligheter for delaktighet, for å se og bli sett, for å gi plass til mangfoldet" (s. 20). Dette siste er også tematisert i rubrikken i det fremlagte forslaget i pkt. 24.

I de eksempler på forbønner som gis i ordningen, er ikke offentlige organer som Storting, Sameting, fylkesting, kommunestyre eller kirkelige råd nevnt eksplisitt. Disse kan nevnes i de lokalt utformede forbønnene ut fra hvilke instanser som er mest aktuelt å be for på de enkelte gudstjenestene gjennom året.

Pkt 18. Takksigelse og bønn. Tiltalen til Gud i kirkeårsprefasjonene er noe forkortet i forhold til gjeldende liturgi, hvor det heter: "hellige Herre, allmechtige Far, evige Gud, ved Jesus Kristus, vår Herre". I lys av høringen er den noe utvidet i forhold til Forslaget 2008, som hadde formuleringen: "allmechtige og nådige Gud, ved Jesus Kristus, vår Herre". Det fremlagte forslaget har formuleringen: "allmechtige Gud, evige Far, ved Jesus Kristus, vår Herre".

Pkt 18. Sanctus. Høringsutvalget ønsket – i tråd med Forslaget 2008 - å erstatte ”*hans* herlighet” med ”*din* herlighet”. Denne tiltaleform (2. person) har ikke fått som konsekvens at foregående setning er endret til tiltaleform. Endringen får ingen konsekvenser for den liturgiske musikken.

Her finnes det flere mulige tekstlige alternativer, men hovedvalget står mellom:

Enten å følge *bibelteksten* (*Jes 6, 3*):

”Hellig, hellig, hellig er Herren Sebaot. All jorden er full av *hans* herlighet.”

Eller å følge *romermessen*, som har funnet et bredt økumenisk nedslag;

”Hellig, hellig, hellig, Herre Sebaot. Himlene og jorden er fulle av *din* herlighet.”

Det vedlagte forslag følger i hovedsak Jesajateksten, men endrer ”*hans* herlighet” til ”*din* herlighet”, en form som også Forslaget 2008 gikk inn for og som har fått god støtte i høringen, først og fremst av prøvemenighetene, men også av et flertall av høringsinstansene.

Den andre delen av Sanctus ”velsignet være han som kommer i Herrens navn” bygger på Joh 12,3f (Salme 118,26).

Pkt. 18 Nattverdbønn. Det har vært arbeidet mye med å forbedre nattverdbønnene som et høydepunkt i liturgien. Det finnes nå 5 alternative nattverdbønner, og en egen nattverdordning som kan brukes på hovedgudstjenester som er særlig tilpasset barn og unge, samt på temagudstjenester (s 53). Til sammen er de alternative nattverdbønnene ment å gi uttrykk for en rikere bibelsk motivfylde enn i dagens liturgi. Forhåpentligvis har de nå fått en språklig og teologisk kvalitet som gir uttrykk for vår kirkes lære om nattverdens innhold.

En endring i forhold til gjeldende gudstjenesteordning er at nattverdbønnene er rettet til Faderen og ikke til Sønnen, noe som går særlig tydelig fram av Nattverdbønn A, som er en revidert utgave av 1977-liturgien.

Nattverdbønn B er utformet på grunnlagt av Hippolyts tekst fra rundt år 200, en tekst som har spilt en særlig sentral rolle for utviklingen av nattverdbønner. I høringen ble setningen ”Slik utslettet han døden, brøt ondskapens lenker og åpenbarte oppstandelsen” sterkt kritisert. Den reviderte teksten lyder nå (endringene markeres i kursiv): ”Slik *tilintetgjorde* han døden, brøt ondskapens lenker og åpenbarte *for oss legemets oppstandelse*.”

Hippolyts dristige formuleringer er her i størst mulig grad forsøkt bevart. Hans formulering om at Kristus ”åpenbarte oppstandelsen” kan virke uvant, men må forstås ut fra den heftige diskusjonen som fant sted i Jesu samtid til spørsmålet om det finnes en legemlig oppstandelse fra de døde. Jesus avviste argumentasjonen hos dem som benektet oppstandelseshåpet (jfr. Mk 12,18-27). En kan si at håpet om de dødes legemlige

oppstandelse meldte seg som en indre konsekvens av troen på en Gud som hadde skapt hele mennesket, legeme og sjel.

På denne bakgrunn får Hippolyts formulering god mening, og Jesus "åpenbarte oppstandelsen", ikke bare i sin undervisning, men først og fremst ved å stå opp fra de døde (jfr. 1 Kor 15). I den tekstform som foreslås i det fremlagte forslaget knyttes assosiasjonene til trosbekjennelsesleddet om troen på "legemets oppstandelse". I en tid hvor den kristne troen på oppstandelse fra de døde synes å forvitne til fordel for forestillingen om reinkarnasjoner, er det vel verd å forsøke å lytte til Hippolyt.

Pkt 19. Fadervår

I det fremlagte forslaget er Herrens bønn gjengitt i to likestilte former. I mange kirkesamfunn finnes i dag ofte flere enn to tekstformer for Fadervår, slik at vår situasjon ikke er uvanlig. I den tekstform (på bokmål) som nå har vært i bruk i mer enn 30 år, har det vært reist den *innholdsmessige* innvending mot første bønn (".. holdes hellig") at den bryter (den teosentriske) strukturen i de tre første bønnene. Bokmålsteksten i bibeloversettelsen av 2005 har vært både kritisert og rost på et mer *formmessig* grunnlag, særlig for tiltaleformen "Vår Far". Det samme kan sies om passivformen "helliges", de etterstilte eiendomspronomen (navnet ditt, riket ditt, viljen din) og den *innholdsmessige* endring som ligger i bønne: "La oss ikke komme i fristelse".

I det fremlagte forslag finnes det to alternative former for Fadervår som menighetene kan velge mellom. Folkepedagogiske grunner kunne likevel tale for å prioritere én tekstform, men verken Kirkerådet eller Bispemøtet har prioritert én av tekstformene for Fadervår. I det fremlagte forslaget er det derfor foreslått å beholde de to sidestilte formene for Fadervår.

Pkt 20 Noen tekstformer: Kalk/beger, disk/fat, kropp/legeme

Følgende *tekstformer* i faste liturgisk ledd anbefales:

* *kalk* (ikke "beger" - i innstiftelsesordene). Nettopp her ønsker en å beholde et mer høytids-skapende ord. Det er også språklig bedre med et hankønns- enn et intetkjønnsord i denne teksten ("drikk alle av *den*" – i stedet for "av det").

* *disk* (ikke "fat"). Dette særpregede ordet beholdes, men uttales jo ikke i gudstjenesten.

* *kropp og legeme*. Her anvendes begge ord, *kropp* i innstiftelsesordene, fordi det er livsnært og formidler realitetene og anvendes i bibeloversettelsen av 2005. *Legeme* anvendes i tilsigelses- og erklæringen etter nattverd, da det ikke er naturlig å si ".. har nå gitt dere sin hellige kropp og sitt hellige blod". Høringsutvalget mente at på nåværende tidspunkt i vår språk utvikling er det ikke grunn til å gjøre et helt entydig valg mellom kropp og legeme.

Disse valg av ord og uttrykk, og andre tekstvalg som omtales i dette saksfremlegget, er drøftet med Bibelselskapet. Når den nye bibeloversettelsen foreligger i sin endelige form, kan det være behov for å se på tekstvariantene i Ordning for hovedgudstjenesten en gang til.

Pkt. 20. Du Guds lam. I tråd med Forslaget foreslås at liturgen kan si ”Kom, for alt er ferdig” enten før eller etter Du Guds lam synges. I det første tilfelle går menigheten fram til nattverd mens de synger dette liturgiske leddet, i det andre tilfellet går de fram først etter at å ha sunget Du Guds lam.

Når det gjelder valget av tekstformen ”Du Guds lam, som *bærer* verdens synder” eller Du Guds lam, som *bar all* verdens synder”, vises det til et eget utdypende ekskurs om dette nedenfor.

Pkt 21. Utsendelse. Utvalget landet på den korte hilsenen om å ”gå i fred”. I det fremlagte forslaget er det også foreslått å ta inn utsendelsesordet fra nåværende liturgi: ”Gå i fred. Tjen Herren med glede.” Det gis også anledning til lokalt utformede utsendelsesord.

Utdypende ekskurs om tekstformen ”*bærer*” eller ”*bar*” verdens synder

I gjeldende liturgi fra 1977 synger menigheten i nattverddelen ”Du Guds lam, som *bar all* verdens synder”.

Forslaget 2008 endret imidlertid tidsformen til nåtid og valgte tekstformen ”Du Guds lam, som *bærer* verdens synder”.

68 % av høringsinstansene og 73 % av høringsmenighetene sa seg enige i denne endringen fra ”*bar*” til ”*bærer*”, og dette ble videreført av Kirkerådet i mai 2010.

Bispemøtet i juni 2010 ønsket imidlertid å gå tilbake til tekstformen ”*bar*”.

Bispemøtets protokoll gav ingen begrunnelse for dette, men det er naturlig å tenke at de slutter seg til de høringsinstansene som sier at fortidsformen gir en bedre understreking av Kristi soningsoffers engangskarakter (NLA, Normisjon, Agder og Telemark bispedømmeråd og biskop m.fl.). En oppfatning om at dette punktet kan være av læremessig karakter, er også kjent fra tidligere debatter om gudstjenesten.

I sin høringsuttalelse skriver MF at de kan slutte seg til Forslagets tidsform (*bærer*) av *øumeniske* grunner, selv om de også sier at ”fortidsformen gir et bedre uttrykk for de teologiske realiteter enn presens.” Enkelte høringsinstanser støtter endringen til presensform i Forslaget 2008, men under forutsetning av et sterkere fokus på Jesu forsoning i nattverdliturgien som helhet. I og med at dette har skjedd med den nattverdliturgien som nå legges frem til siste behandling i Kirkerådet før Kirkemøtet, kan det vurderes om presens eller fortidsform skal velges.

Ettersom dette kan være et viktig læremessig hovedpunkt for Bispemøtet i forhold til Kirkerådets forslag fra mai 2010, følger det her en utførlig redegjørelse for problemstillingen:

- Teksten ”Du Guds lam” (*Agnus Dei*) inneholder tre språklige utfordringer:
1. Skal det hete ”*bar*” eller ”*bærer*”, altså fortid eller nåtid? Dette er

hovedspørsmålet.

2. Skal det hete "bar *bort*" (ev. "tok *bort*") eller kun "bar" (ev. "bærer")?
3. Skal det hete "verdens synder" eller "verdens synd", altså flertall eller entall?

Dette liturgiske leddet (Du Guds lam) bygger på ordet i Joh 1,29. Om man i nattverdliturgien skal følge ordlyden i dette bibelordets nøyaktig, er likevel ikke selvsagt. Ofte må bibeltekster gis en justert form for å fungere godt i det liturgiske forløp. Både språklige, stilistiske, rytmiske og tradisjonsmessige hensyn må tas, dessuten hensynet til en mest mulig ens oversettelse mellom målformene nynorsk og bokmål. I gudstjenesteledd som menigheten synger, vil det også være viktig å ta hensyn til at gode og innarbeidede melodier til *Du Guds Lam* fortsatt kan bli brukt av menighetene, på linje med nyere melodier.

I liturghistorien har den *latinske* oversettelsen av *Du Guds Lam* spilt en viktig og formende rolle for kirkesamfunnene. Her vil også økumeniske hensyn være av stor betydning.

Likevel er det viktig å få en klar forståelse av den greske grunnteksten som vi bygger bibeloversettelsen på. Hva kan være den mest korrekte oversettelsen av *bibelordet*? Det er vanskelig å finne en entydig bakgrunn for begrepet "Guds lam" i Joh 1,29. Fortolkere peker særlig på syndeofferbukken, påskelammet og Herrens lidende tjener. Sannsynligvis representerer teksten en kristen forståelse av alle disse tre elementene.

Spørsmål 1 ovenfor, om *fortid* eller *nåtid* i bibelteksten, er udiskutabelt: I Joh 1,29 er det presensformen som er eneste mulige oversettelse, altså "bærer", og ikke "bar". Også de som i *liturgien* foretrekker fortidsformen "bar", er enige i det.

Spørsmål 3 er også udiskutabelt: Bibelteksten har entallsformen "verdens synd", og ikke flertallsformen "verdens synder". Den *latinske* liturgiske teksten, derimot, har flertallsformen.

Rytmiske og stilistiske grunner vil her være avgjørende for hvilken form man velger i liturgien, enten man følger den greske grunnteksten eller den tradisjonelle latinske teksten. Det behøver ikke oppfattes å være noen avgjørende meningsforskjell mellom disse to formene, og i Bibelen brukes syndsbegrepet både i entall og flertall. Kanskje kan flertallsformen være å foretrekke i den liturgiske sammenheng *Du Guds Lam* inngår i, fordi en lettere kan kjenne seg eksistensielt inkludert i flertallsformen enn i entallsformen. "Verdens synd" kan muligens misforstås som en abstrakt størrelse som ikke angår den enkeltes liv og synder.

Spørsmål 2 har det derimot lenge vært uenighet om blant bibeloversettere og fortolkere. Noen bibeloversettelser har med ordet "bort", andre ikke. Det kan synes å være en tendens til at flere mener at formen "bærer *bort*" vil være den mest korrekte oversettelse av bibelordet. Det greske verbet som brukes (*airo*) kan bety både løfte opp, bære, bære bort, ta bort. Den gammeltestamentlige bakgrunn i syndeofferbukk-tekstene har også vært fremhevet som grunnlag for dette valget.

I det nye forslaget til *bibeloversettelse* har man valgt å endre den tidligere oversettelsen ”bærer” til ”bærer *bort*”. I NT 2005 heter det derfor: ”Se, Guds Lam, som bærer bort verdens synd” / ”Sjå, Guds Lam, som ber bort synda i verda”.

Det finnes to tradisjoner blant bibelfortolkere om hvilken av disse to oversettelser som er den riktige, altså om ordet ”bort” (eller tilsvarende) skal være med. Forskjellen kan følges helt tilbake til reformasjonstiden. I den svenske liturgien har man i dag formen ”tar bort verdens synd”. Også i andre nyere liturgier kan en se denne tendens. Den katolske kirke i Norge har i sin liturgi formen: ”Guds lam, som tar bort verdens synder”.

Skulle en følge denne oversettelsestradisjonen, støter en på noen rytmiske problemer, som i alle fall gjør at det vil være vanskelig å bruke de melodiene som er innarbeidet hos oss. Formuleringen ”Du Guds lam, som tar bort verdens synder” – og ”Du Guds lam, som bar bort verdens synder” får trykk på feil ord, og vil av denne grunn ikke klinge godt. Språklig sett er heller ikke de to *b*-ene i ”bar bort” særlig vellykket, mens formen ”bærer bort”, som Bibelselskapet har, klinger bedre. Når trykket legges på ”bort”, som det bør, oppstår det et sammenstøt mellom to betonte stavelser (bort og verdens), som er vanskelig å håndtere musikalsk.

Går vi tilbake til *spørsmål 1* om presens eller fortidsform, blir dette et ganske sammensatt spørsmål når vi ikke bare diskuterer *bibelt teksten*, men den *liturgiske tekst*. Hva er grunnene til at noen i liturgien ønsker fortidsformen, mens andre ønsker nåtidsformen?

Her er noen argumenter for fortidsformene *bar*, *bar bort* eller *tok bort*.

1. Kristi sonoffer var en engangshending i fortiden som danner basis for vår tro. Det er derfor forvirrende å bruke presensformen ”bærer verdens synder”.
2. Kristus soner ikke verdens synd i dag, men gjorde det da, en gang for alle – til forskjell fra de gjentatte soningsofre i den gamle pakt (jfr. Joh 19,30; Rom 6,10; Heb 9,12). Man underslår dette ved å si at Kristus i dag bærer verdens synd.
3. I Norge har fortidsformen (*bar*/har båret) blitt brukt siden 1600-tallet (ortodoksien). Hvorfor endre dette som er så sterkt innarbeidet i vår kristne tradisjon og spiritualitet? Hvem forestiller seg at den oppstandne Kristus i dag går og bærer på verdens synder?
4. Fortidsformen verner mot en ubibelsk og uluthersk tanke om at det er vi som bærer fram Kristi legeme og blod som offer i nattverdhandlingen. Dette vern må ikke oppgis.
5. Fortidsformen er – selv om presensformen kanskje ikke er direkte feilaktig – det som klarest og aller best gir uttrykk for den kristne tro.

Her er noen argumenter for presensformen *bærer*, *bærer bort* eller *tar bort*:

1. Bibelt teksten har presensformen (den sier ikke ”skal bære”), selv om Jesu sonoffer ennå ikke var skjedd da døperen sa ordene. Da må det gis gode grunner for å velge noe annet enn presens.

2. Siden dette leddet ble innført i nattverdliturgien av pave Sergius I (687-701), har presensformen vært brukt.
3. Når selv Luther beholdt presensformen, han som hadde avskaffelsen av *messeofferet* som sitt viktigste prinsipp for nyordningen i liturgien, er det vanskelig å hevde at man åpner for messeoffertanken ved å skifte fra "bar" til "bærer".
4. Det er i dag en nesten unison økumenisk oppslutning om presensformen. Danmark, Norge og enkelte tyske kirker er så godt som de eneste kirker som sier "bar". En rekke av disse gjør det fordi de bruker Nicolaus Decius' salmeform (se NoS 148/149), og ikke synger bibelordet i Joh 1,29.
5. Presensformen er det som best uttrykker liturgiens egenart. I nattverdliturgien oppheves tid og rom i Guds evige nu. Vi blir "samtidig med" det som skjedde og med det som vil skje.

Noen overveielser og konklusjoner:

- A. Følger vi den engelskspråklige oversettelsestradisjonen med "bærer bort", er det vanskelig å finne en god språklig og metrisk form på norsk som passer til den innarbeidede liturgiske musikken. Denne må i så fall omskrives eller nyskrives. De mest nærliggende språklige alternativene er da "(Du) Guds lam, som bærer bort verdens synd" (jfr. NT 2005) eller "(Du) Guds lam, som tar bort verdens synder" (jfr. Den katolske kirkes liturgi).
- B. De to beste liturgiske alternativer synes å være fortidsformen "Du Guds lam, som bar all verdens synder" og presensformen "Du Guds lam, som bærer verdens synder". Begge disse formene passer også til den liturgiske musikken vi har hatt og som vi nylig har fått med gudstjenestereformen. Valget bør stå mellom disse to alternativene.
- C. Fordi Kristi offer som en hending én gang for alle, og nattverdmåltidets karakter av å være *gave* til oss er så tydelig understreket i det foreliggende forslaget til Ordning for hovedgudstjeneste, synes det ikke å være teologisk *påkrevet* å beholde fortidsformen "bar" som et vern mot messeofferet.
- D. Bibelteksten, økumeniske hensyn og liturgiske hensyn kan tale for å beholde presensformen. Denne form kan gi en sterkere opplevelse og bedre forståelse av liturgiens vesen. Særlig i nattverdliturgien blir opphevelsen av tid og rom i et evig nu, "det liturgiske presens" – tydelig: Vi synger med Guds "menighet i himmelen og på jorden", påminnes (gr. *anamnese*) fortidens avgjørende hendelser ("I den natt da vår Herre Jesus Kristus ble forrådt, tok han et brød...") og ser framover mot å "samles hos deg i ditt fullendte rike."

Nå er dette presentiske ikke helt borte i formen "bar". Vi synger jo den "presentiske" bønne "miskunne deg over oss". Heller ikke her er vi helt i historiens fortid, men er samtidig med Kristus. En bør derfor heller ikke overvurdere den liturgiske endringen til "bærer".

- E. En ofte oversett problemstilling i debatten om "bar" eller "bærer" er hva disse alternative formene sier om *Kristus*. Kan vi se for oss at Kristus (fortsatt) bærer verdens synd, eller er dette tilbakelagt? I Johannes åpenbaring fremstilles Kristus som et lam, som "så ut som det var slaktet" (Åp 5,6). Tusener på tusener roper med høy røst: "Verdig er Lammet som ble slaktet, verdig til å få all makt og rikdom, visdom og styrke, ære og pris og takk" (Åp 5,12). Kristus identifiseres her som et slaktet lam, også i den seirende og opphøyede situasjon. Midt i den himmelske liturgi og lovsang fastholdes Kristus som *lammet*, som en gang ble slaktet og som andre følger etter "hvor han så går" (Åp 14,4) og det måltid han innbyr til omtales som "Lammets bryllupsmåltid" (Åp 19,9).

Disse bibelske bildene viser at det gir god mening fortsatt å henvende seg til den oppstandne Kristus som *lammet*, slik vi gjør i liturgien, enten vi synger "bar" eller "bærer". Et annet motiv som fastholder det samme poeng, er at den oppstandne Kristus i følge Det nye testamente fortsatt bærer sårmerkene etter oppstandelsen, noe som kommer til uttrykk både i vår forkynnelse, bønneliv og i kirkekunst. I denne sammenheng kan det også trekkes fram at Hebreerbrevet peker på at Kristus går i forbønn for oss: "... fordi han alltid lever og går i forbønn for dem" (Heb 7,25). Også i denne forbønning gjerning bærer han verdens synder fram for Faderen.

Det bør overveies om presensformen "bærer" kan være tjenlig for å styrke bildet av den oppstandne Kristus som den som fortsatt bærer sårmerkene, som *identifiseres* og beskrives i liturgien som Guds lam og som fortsatt utøver en gjerning for oss. Her handler det altså ikke bare om et "liturgisk presens", men også om et "kristologisk presens" (*kristologi*= læren om Kristus).

Samtidig ser vi at hans korsfestelse og død, som en fortidig engangshendelse ("som ble slaktet"), også kommer til uttrykk i den presentiske liturgi vi finner i Åpenbaringsboken. Det er dette som i vår tradisjon er gitt uttrykk for i formen "bar all verdens synder".

Det er gode grunner både for å velge fortidsformen "bar" og nåtidsformen "bærer". Kirkerådet gav på sitt møte i september den anbefaling å velge.....?

8. Økonomiske og administrative konsekvenser

Innledning

Til Kirkerådets møte i mars 2010 forelå det i sakfremstillingen til hovedgudstjenesten et relativt kortfattet notat om de konsekvenser gudstjenestereformen ville få økonomisk og administrativt for de berørte instanser. (sak 11/10, pkt. 7). Her ble det også varslet at en mer grundig redegjørelse ville bli gitt på Kirkerådets mai-møte. I denne redegjørelsen vil fortsatt mye være uavklart med hensyn til pris på trykksaker og kursing i forbindelse med implementeringen av reformen. Her er Kirkerådet fortsatt i en arbeidsprosess, og det gjenstår en rekke forhandlinger med Eide forlag, med arbeidsgivere og andre som vil bli involvert i reformen. Det har jevnlig vært

holdt møter med Eide forlag om de bøker som skal trykkes i forbindelse med reformen og med Bibelselskapet om tekstformene i den kommende bibeloversettelsen.

Kirkerådets hadde i april møter med arbeidstakerorganisasjonene for prester og for kirkemusikere, det er også avholdt møter med det partssammensatte etterutdanningsutvalg i KA (OU). Videre er gudstjenestereformen drøftet med Kompetanserådet for presters kompetanseutvikling i et utvidet møte hvor også Kirkedepartementet deltok. Kompetanserådet har gjennom flere år arrangert videreutdanningskurs for prester og kirkemusikere hvor gudstjenestereformen har vært det sentrale tema. Ett bispedømme gjennomfører også nå en utdanning med 10 studiepoeng som skolerer en prest og en kirkemusiker fra hvert prosti til å være kursholdere med tanke på implementeringen av reformen.

Kirkerådet får en rekke forespørsler om å holde foredrag og seminarer om gudstjenestereformen og merker en stor interesse for reformen, og et behov for å få aktuell informasjon om utviklingen av gudstjenesteliturgien. I flere prøvemenigheter leser gudstjenesteutvalg de sakspapirer som legges ut på Kirkerådets hjemmeside og innarbeider i menighetens gudstjeneste de endringer som kom med det reviderte forslaget til hovedgudstjeneste som Kirkerådet behandlet i mars. Alt i alt foregår en implementeringsprosess mange steder allerede, uten at dette arbeidet er organisert fra Kirkerådets side.

Dette er gledelig. Samtidig vil utfordringene bli vesentlig større når reformen skal innføres i alle menigheter. Da gjelder det å få på plass de økonomiske og administrative sider ved reformen og sørge for en bred implementering og kursing for mange som i dag ikke er direkte berørt av reformen.

Trykt utgave av liturgien mm:

Når gudstjenestereformen innføres fra 1. søndag i advent 2011 skal det foreligge en trykt utgave av hovedgudstjenesten, dåpsliturgien, alminnelige bestemmelser, en motiverende del om liturgi og veiledningsstoff til menighetene. En tar sikte på at denne skal foreligge til salg i september 2011. Det vil parallelt med dette utvikles digitale versjoner og hjelpemidler.

Det legges opp til at det etter noen år vil skje en evaluering av ordningen. De endringer som da kommer, gjør at dette må komme i en ny utgave. Dette medfører på sikt en utgift i to omganger, en i 2011/12 og en antakelig i 2016/17.

En antar at den trykte utgaven i 2011 vil inneholde anslagsvis samme sidetall som prøveliturgien, altså nærmere 200 sider. Det kan være praktisk at denne første utgivelsen kommer i form av en ringperm. En ringperm gir i utgangspunktet en noe høyere pris enn hefte/bok. Antallet solgte eksemplarer antas imidlertid å bli vesentlig høyere enn i 2008, noe som antas å kunne gi en prisreduksjon. Det kan ikke si noe

presist om pris på det nåværende tidspunkt, da forhandlingene om dette ikke er kommet langt nok. Prisen på 2008-utgaven var kr 240,- pr. eksemplar.

I og med at trykksaken ikke bare vil gjelde prester og kirkemusikere, men også menighetsrådsmedlemmer, gudstjenesteutvalg, andre menighetsutvalg og eventuelt medliturger, kan menighetene ha behov for alt fra 10 til 30 eksemplarer av denne. Ansvar for finansieringen av disse utgiftene må avklares nærmere. Det forholdsvis høye antall bøker har sammenheng med menighetsrådets rolle i utarbeidelsen av lokal grunnordning og vektleggingen av involvering i planlegging og gjennomføring av gudstjenestefeiringen.

Kirkedepartementet har fastsatt at det skal finnes 3 eksemplarer av liturgiske bøker i hver kirke, og at fellesrådene må dekke dette (Rundskriv av 7. juni 1992 (F-57-92 og F-58-92).

Hvis antall kirker er ca 1620, vil dette bety ca 5000 eksemplarer i alt, som det forutsettes at fellesrådene dekker.

Det forutsettes i tillegg at fellesrådene som arbeidsgiver for kirkemusikerne, dekker utgifter til ett eksemplar til hver organist, anslagsvis 920 eksemplarer.

Tilsvarende forutsettes at departementet/bispedømmerådene som arbeidsgiver for prestene dekker utgifter til et eksemplar til hver prest, totalt ca 1300 eksemplarer.

Det må avklares mellom Menighetsråd og Fellesrådet hvordan det øvrige opplaget skal finansieres.

Kirkerådet vil arbeide for en økt støtte til FR fra FAD i forbindelse med de innkjøp som reformen genererer.

Trykt utgave av liturgisk musikk

Det er tidligere utgitt 2 hefter med ny liturgisk musikk, og det tredje heftet kommer ut høsten 2010. I den videre utprøving av liturgisk musikk bør den enkelte menighet ha tre eksemplarer av disse heftene. Det forutsettes at fellesrådet dekker dette. De to heftene som allerede er utgitt selges i dag for kr. 295,- pr eksemplar. Det vil bli forhandlet om prisreduksjon ut fra det antall som kan påregnes solgt.

Det forutsettes at Fellesrådet dekker et eksemplar av hvert av de tre heftene til hver organist.

Om Kirkedepartementet dekker ett eksemplar av hvert hefte til hver prest, må avklares. For den liturgiske tjeneste er det nødvendig at liturg/prest har ett eksemplar av hvert hefte på grunn av variasjoner og alternativer for liturgisk musikk og det som skal synges av liturg.

Menighetens behov for flere eksemplarer av den liturgiske musikken vil antakelig variere sterkt fra menighet til menighet, men det er viktig å understreke at menighetsrådet skal fatte vedtak om hvilken liturgisk musikk som skal brukes i de typer hovedgudstjeneste menigheten skal feire.

Den utvidede perioden for utprøving av liturgisk musikk som vil vare frem til evalueringen av reformen etter tre til seks år vil også ha kostnader knyttet til avtaler med rettighetsinnehavere på utprøvingsmaterialet. Dette er ikke kostnadsberegnet.

Tekstbok

Det er for tidlig å ha noen formening om hva prisen vil bli på den nye tekstboken. Bibeltekstene som skal leses i hovedgudstjenesten skal leses fra godkjent tekstbok (jf. Alminnelige bestemmelser). Det forutsettes at fellestrådene dekker tre eksemplarer av tekstbok i hver kirke, på samme måte som liturgiboken, altså i alt ca 5000 bøker.

Om Kirkedepartementet dekker ett eksemplar av tekstboken til den enkelte prest, må avklares.

Lokal grunnordning

Menigheten utformer i samsvar med den trykte utgaven av liturgien sin egen Lokale grunnordning. Den lokale grunnordning skal kunngjøres og den må kopieres opp til bruk for ansatte prester, organister, vikarer og medliturger. Dette innbefatter både tekster og melodier. I innføringsperioden kan disse ordningene bli skiftet hyppigere ut, etter som man høster nye erfaringer med gudstjenestene. Det kan komme utgifter til gudstjenesteutvalgenes arbeid.

Menigheten kan lage enkle gudstjenesteagender for menigheten. Dette kan skje på flere måter. En kan kopiere agenden til hver søndag eller kopiere opp (flere) faste agender hvor alternativene og menighetssvar innenfor hver type hovedgudstjeneste som menighetsrådet har fastsatt, er satt inn. Andre vil bruke dataprojektør, med de fordeler og ulemper som dette medfører.

Innføring av en ny grunnordning vil være en sårbar prosess. Mange vil delta i den med glede og iver over å bli kjent med nytt stoff. Vi vil samtidig måtte regne med at mange vil kjenne seg usikre og muligheten for økt fremmedgjøring i gudstjenestefeiringen er tilstede. Fra gjennomføringen av store gudstjenestereformer i våre søsterkirker er vi kjent med at gudstjenestesøkningen kan gå ned i forbindelse med innføringsfasen. Det må settes et sterkt fokus på tilrettelegging for den enkelte gudstjenestedeltager. Ved forrige reform ble det trykket menighetsutgaver med notemateriale og full liturgi til den enkelte kirkeårsfase (hvitt, grønt, rødt og fiolett hefte). Slike hefter vil med den reformen som her er lagt frem være lite hensiktsmessige å utvikle sentralt på grunn av de store variasjonene i lokal grunnordning. Dette er en endring i forhold til dagens gudstjenesteordning. Reformen vil øke trykke og kopieringsbehovet for menigheter, og dermed være en utgift for

hver menighet eller fellesråd. Det vil utredes hvordan det kan utvikles ressurser for menighetene på digitale plattformer. Det er naturlig å se innføring av ny gudstjenesteordning som en hovedutfordring for videreutvikling av voksenkatekumenatet i Den norske kirke.

Tilrettelegging og informasjon av lokal grunnordning for bredden i den lokale menighet må være en prioritert oppgave lokalt, regionalt og nasjonalt.

Inventar

I reformen vil antakelig mange menigheter ønske å skaffe noe mer kirkelig inventar til gudstjenestebruk. Det gjelder *sidebord*, som brødet og vinen kan settes på før det bæres fram til alteret, eller *prosesjonskors* og *prosesjonslys* til bruk bl.a. ved evangelieprosesjon. *Kalkklede* er tidligere nevnt i de liturgiske ordningene, men reformen vil styrke behovet for dette. Dette er utgifter som den enkelte menighet må ta avgjørelse om prioriteringen av.

Universell utforming

En sentral målsetting i gudstjenestereformen er ”gudstjeneste for alle”. For å gjøre alvor av dette kan mange menigheter møte utfordringer om å gjøre kirkerommet mer tilgjengelig. Dette kan medføre utgifter for fellesråd og menigheter.

Biskopen som godkjenningsinstans

En kan påregne et noe økt behov for saksbehandling av liturgisaker hos biskopene, først og fremst fordi menighetens lokale grunnordning skal godkjennes av biskopen. Biskopen vurderer om forslaget er innenfor rammen av Ordning for hovedgudstjenesten og regelverket for denne. Biskopen skal også vurdere egenformulerte forslag til *faste* samlingsbønner, *faste* syndsbekjennelser, *faste* forbønner og *faste* takkebønner ved dåp.

Det må vurderes hvilken rolle prostene skal ha i forhold til godkjenningsprosedyren. Det mest nærliggende er at søknad om godkjenning av lokal grunnordning fremsendes gjennom prosten, og at denne gir en påtegning.

Ansatte i lokalmenigheten

Gudstjenestereformen vil medføre noe økt arbeidstid på gudstjenesten på grunn av økt samarbeid, tilrettelegging av den enkelte gudstjeneste og økt tid til faglig fordypelse.

I Høringen sa 99 % av prøvemenighetene at timeforbruket for presten hadde økt, 66 % i stor grad og 30 % i noen grad. Tilsvarende tall for kantor er 83 %, hvorav 30 % i stor grad og 53 % i noen grad. For andre stillinger har over halvparten registrert en økning, 6,7 % i stor grad og 48% i noen grad. Høringen gir imidlertid ikke grunnlag for å kvantifisere denne merbelastningen. Arbeid med gudstjenesten er allerede en prioritert oppgave for kirkelige medarbeidere, særlig gjelder dette prest og kirkemusiker. I innføringsfasen vil nok reformen gi en økt arbeidsbelastning, det kan derfor bli nødvendig å omprioritere noen arbeidsoppgaver i en periode.

Evalueringen av trosopplæringsreformen har beskrevet trosopplæringsreformens erfaringer i relasjon til fornyelsen av gudstjenestelivet:

”Så langt kan Trosopplæringsreformen på mange måter sees som en gudstjenestereform. De aller fleste forstår gudstjenesten som sentrum i menighetenes liv og knytter av den grunn trosopplæringen til denne. Det kan se ut som om mange ikke bare vil knytte trosopplæringstiltak til gudstjenestelivet, men at dette sees som er et sentralt trosopplæringstiltak i seg selv. Denne utvikling forsterkes av en ny vektlegging på barne- og ungdomsteologi, der barn og unge sees som fullverdige menighetsmedlemmer og gudstjenestedeltakere, med egne oppgaver. Resultatet viser seg i et bredt gudstjenestelig forsøks- og tiltaksarbeid i form av en rekke nye typer gudstjenester og eksperimentering innenfor de etablerte liturgiene. I forlengelsen av dette knyttes det en rekke trosopplæringstiltak til selve kirkerommet, til symbolbruk, artefakter og riter (i ”Kunnskap, opplevelse og tilhørighet”, 2008, s 136f)

Alle aldersgrupper i trosopplæringen skal i henhold til Plan for trosopplæring delta i gudstjenester.

Trosopplæringsreformen har vektlagt tverrfaglighet og lokalt samarbeid i utarbeidelsen av reformen. Erfaringene som støttes av annen forskning på utviklingsarbeid styrker et tilsvarende fokus på tverrfaglighet i utviklingsarbeid. Dette tilsier at det bør vektlegges i etablere implementerings og driftsprosesser som vektlegger det tverrfaglige perspektivet i innføringen av gudstjenestereformen.

Diakonen vil få en særlig oppgave knyttet til at diakonale grupper skal involveres i utarbeidelse og gjennomføring av forbønnsdelen, diakonen i nattverdfeiring og det diakonale aspektet ved utsendelsen understrekes med bl.a. forbønnstjeneste og soknebud,

Gudstjenestereformen forutsetter økt deltagelse av frivillige og ulønnede medarbeidere. Det innebærer at det er viktig med gode administrative støttedfunksjoner i det tverrfaglige arbeidet knyttet til den enkelte gudstjeneste.

Reformen gjør det nødvendig å tenke igjennom ressursbruken av ansatte i den lokale menighet.

Kursing av ansatte, menighetsråd og andre frivillige i lokalmenigheten

Arbeidstakere har krav på opplæring når betingelsene for deres arbeid endres vesentlig. Det er utvilsomt at reformen medfører vesentlige endringer for prester og for kirkemusikere, men også for de øvrige medarbeidere som kateket og diakon. Nødvendig kursing av disse medarbeiderne må avklares nærmere med arbeidsgiversiden, det vil si biskopene og fellesrådene/KA. Disse har ansvaret for at

en slik opplæring skal skje. Det er ønskelig med mest mulig felles kursing for de ulike aktørene, og at implementeringen skjer ut fra et felles sentralt opplegg. Denne delen av reformen vil bli nærmere beskrevet når nødvendige avklaringer er gjort i forhold til de ulike aktørene.

For *menighetsrådene* innebærer reformen en vesentlig endring ved at de skal vedta Lokal grunnordning for feiring av hovedgudstjenester i menigheten. Gudstjenestereformen må derfor legges inn som et hovedtema i de kurs som arrangeres av bispedømmerådene for de nye menighetsrådene. Dette må gjennomføres våren 2012 og forberedes i god tid før dette.

Det vil være behov for økt innføring i gudstjenesteforståelse, i intensjon, idégrunnlag og regelverk for reformen. Til dette vises det til Ordning for hovedgudstjenesten, med rubrikker og veiledninger og til Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten og Alminnelige bestemmelser for dåp. Klargjøring av rollefordeling mellom menighetsråd– biskop - prest og kantor må vektlegges.

Menighetsstabene som helhet vil bli berørt av reformen og det bør gis gode, felles kurstilbud og samlinger for alle ansatte.

Frivillige *medliturger* må også få opplæring i reformen og i Lokal grunnordning for å kunne fungere som medliturger i den lokale gudstjenesten.

Kirkerådet

Kirkerådet må sette av midler til et fortsatt arbeid med utvikling av liturgier, med informasjon om reformen, og evaluering av denne.

Det gjenstår et arbeid med å utvikle *kollektbønner*, i snitt 2 bønner pr. søn- og helligdag, altså 120 kollektbønner. 60 av disse må utarbeides i tiden høsten 2010 – sommeren 2011, de neste i tiden sommeren 2011 – sommeren 2012. Her må eksterne forfattere trekkes inn. Med kr.350 pr. time (inkl. arbeidsgiveravgift) og 10 timer pr. kollektbønn, vil utgiften til dette bli i alt kr 420.000, fordelt over 3 år.

Det gjenstår også et arbeid med å utvikle liturgisk *musikk til bibelske salmer*. Den beste måten å organisere dette på er å arrangere et verksted over flere dager på et dertil egnet sted hvor noen utvalgte komponister inviteres til å skape dette.

Samlede materiellutgifter for FR og FAD

Det er redegjort for usikkerheten rundt prisfastsetting av de nye liturgiske bøkene. For å få et inntrykk av nivået på materiellutgiftene tas det i det følgende utgangspunkt i

- salgspris for Prøveliturgien fra Eide forlag i 2008 som var kr 240 pr eks.
- salgspris for Liturgisk musikk fra Eide forlag som var 290 pr hefte
- dagens pris for nåværende Kirkeårets tekster, stor utgave i kunstskinn, 490 pr eks.

Det understrekes at priser for de utgivelsene vi står foran ikke er kjent. I eksemplet tas det utgangspunkt i at hvert sokn har en kirke betjent av en kirkemusiker og en prest.

Materiellutgifter -	MH finans ved FR	FAD
Liturgibok a 240, 3 eks pr kirke	720	
Liturgibok til prestene (1300 i menigheter + 1600 andre ordinerte)		312.000 384.000
Liturgibok kirkemusikere	240	
Liturgibøker til mh gudstj.forb (20 stk)	4.800	
Litugisk musikk, 3 hefter a 300 (kantor)	900	
Liturgisk musikk, 3 hefter (prest)*		1,2 mill
Tekstbok, a 490,3 eks pr kirke	1.470	
Samlet pr menighet med en kirke	8.130	
Materiell til prestene bekostet av FAD		1,9 mill

* Her er bare regnet med prester i menighetstjeneste.

Kurs og implementering

Denne delen av reformen vil bli nærmere beskrevet når nødvendige avklaringer er gjort i forhold til de ulike aktørene. Denne avklaring pågår. De økonomiske konsekvenser er dermed uavklart.